

KINGA MATUSZKO

 <https://orcid.org/0000-0002-3853-6244>

Uniwersytet Rzeszowski, Szkoła Doktorska

al. Tadeusza Rejtana 16C, 35-310 Rzeszów

e-mail: kinga.matuszko@gmail.com

Między ideologią a edukacją — refrakcje w herstorycznych biografiach dla dzieci

Between Ideology and Education — Refractions in Herstorical Biographies for Children

Abstract

The aim of the article is to analyze refraction in selected herstory publications for children, presenting the biographies of famous female figures. The subject of reflection is: *Stories for Kids Who Dare to Be Different: True Tales of Amazing People Who Stood Up and Stood Out* by Ben Brooks, *Good Night Stories for Rebel Girls: 100 Tales of Extraordinary Women* vol. I and vol. II by Elena Favilli and Francesca Cavallo, *Fantastically Great Women Who Changed the World* and *Fantastically Great Women Who Made History* by Kate Pankhurst. The aim of this type of literature is to introduce unknown or less known historical female figures and to create new role models for children. However, the article points out that the authors of the discussed publications not only create too one-sided, simplified images of the heroines, ignoring their difficulties, mistakes and related controversies, but also often neglect other, private aspects of their lives in favor of talking about their careers and striving for power and wealth. In addition, in the books discussed there is an underutilization or only partial use of the potential hidden in the complicated and sometimes only partially recognized biographies of women. The writers selectively treat the biographies of ambiguous or controversial characters.

herstory; herstorical biographies; children literature; pseudo-feminism; female historical figures

1. Herstoryczna rewolucja. Nowe trendy na rynku literatury dla najmłodszych

„Kobiety wydają się słabo zdomowione w historii” — pisała Aleksandra Ubertowska (2015: 7) we wstępie do monografii *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*. Dziś jednak można mówić o stopniowej zmianie tego stanu rzeczy, zarówno na polu naukowym (coraz większa liczba publikacji dotyczących historii kobiet, historii gender i herstorii)¹, jak i literackim, o czym świadczy rosnąca popularność różnych odmian prozy historycznej autorstwa kobiet. Są w tym obecne niektóre założenia krytyki feministycznej, np. odkrywanie (pomijanych) dziejów kobiet oraz zmiana tradycyjnych (patriarchalnych) narracji w celu ukazania kobiecego punktu widzenia, również w obszarach do tej pory przynależnych głównie mężczyznom. Obok tradycyjnych ujęć pojawiają się rewizje utrwalonych wizerunków znanych postaci oraz uzupełnianie przeszłości o ważne, a zapomniane bohaterki (zob. Solarska 2009: 85). W tej literaturze — (popularno) naukowej i beletrystyce — wyraźny wydaje się gest emancypacyjny: postaci kobiece nie tylko są umieszczane na pierwszym planie, ale i ukazywane z feministycznej perspektywy, w kontrze do paternalistycznego systemu wartości i bez powielania stereotypów płciowych. Nie inaczej dzieje się w publikacjach popularyzatorskich dla młodych odbiorców i odbiorczyń mających na celu przypomnienie mniej znanych lub nieznanymi postaci kobiecych, a także stworzenie wzorca do naśladowania. Jednakże w wielu książkach powstających w tym nurcie to, co miało być odzwierciedleniem kobiecych dokonań, ulega przekształceniu w manipulacyjne opowieści skupiające się na wątkach sensacyjnych. Utrudnia to odbudowywanie historii i dziedzictwa kobiet.

Próby te wpisują się w zyskujący na popularności dyskurs herstoryczny, zorientowany na eksplorowanie kobiecej historii w oderwaniu od konwencjonalnej/fallocentrycznej historiografii i podejmowanie tematów przez długi czas uznawanych za mało ciekawe. W założenia herstorii, rozumianej jako „opowieść o nieobecności i milczeniu kobiet” (Marzec 2010: 38), wpisano przede wszystkim dokumentowanie i upamiętnianie działalności tych, które zostały pominięte lub wyparte przez dominującą męskocentryczną perspektywę. Centrum takiej narracji stanowi „postać kobiety-narratorki, aktantki i ucie-

¹ O rozróżnieniu historii kobiet, historii gender i herstorii powstało wiele publikacji — zarówno na gruncie polskim jak i za granicą (zob. m.in. Kelly-Gadol 1976; van Tilburg 2000; Kuźma-Markowska 2010; Górny 2011; Nikliborc 2011; Kałwa 2014a, 2014b; Kuźma-Markowska 2014; Marzec 2014).

leśnionego podmiotu historii” (Szewczyk 2019: 405), a zamysł polega na „ustanowieniu kobiet jako przedmiotów poznania” (Szewczyk 2019: 403) oraz „ukazaniu ich zapomnienia w porządku wiedzy, oddaniu im właściwej/własnej przestrzeni, czyli zdefiniowaniu ich specyficzności” (Solarz 2009: 85). Zainteresowani tą dziedziną badań naukowcy i naukowczynie korzystają z ustaleń takich nurtów, jak historia społeczna i ekonomiczna, mikrohistoria², *history from below*³ czy *Alltagsgeschichte*⁴. Dokonują również feministycznych reinterpretacji takich pojęć, jak progres czy regres⁵, a także wskazują na kobiecą sprawczość w tworzeniu historii⁶ (np. przez odzyskiwanie biografii kobiet z przeszłości).

Niekiedy przybiera to formę mitologizacji, o czym wspomina Kazimiera Szczuka, wskazując, że krytyka współczesnej kultury używa w tym kontekście pojęcia *mitu*, który nie odnosi się do kultur pierwotnych i sfery *sacrum*. Badaczka przywołuje jego definicję ze *Słownika terminów literackich*, którą warto powtórzyć:

Mówi się o obecności mitu w społeczeństwach nowożytnych [...] mając na uwadze przede wszystkim te wypowiedzi, których głównym celem jest oddziaływanie na świadomość społeczną przy pomocy czynników irracjonalnych (elementy mitu w ideologiach politycznych), tworzenie swoistych wzorów osobowych i wzorów zachowań. (*Słownik terminów literackich* 1988: 288)

Szczuka wskazuje również na mechanizm i cel mitologizowania konkretnych postaci kobiecych w dyskursie herstorycznym (zob. Szczuka 2001: 15–20). W efekcie sygnalizowanej wybiórczości, opartej na „brązowieniu” wybranych bohaterów, pomija się portrety nieprzystające do danego programu ideowego. Dzieje się tak również w literaturze dla niedorosłych odbiorców i odbiorczyń.

Jak zauważa Monika Graban-Pomirska: „[...] przeznaczone dla młodych czytelników biografie wielkich, wybitnych postaci historii i kultury — zdają się posiadać niewyczerpane możliwości kreacji modelowych, godnych naśladowania wzorców osobowych” (Graban-Pomirska 2015: 94; por. Staniów 2015; Kruszyńska 2015). Dodaje również, że

² Mikrohistorię — nazywaną także historią antropologiczną — Ewa Domańska zdefiniowała następująco: „[W] centrum jej zainteresowań stoi zwykły człowiek lub mała wspólnota, a jej celem jest historyczna rekonstrukcja zapomnianych światów, małych społeczności i anonimowych ludzi, ukazanie ich mentalności, życia codziennego, relacji społecznych, przeświadczeń, przy zachowaniu jak największej naturalności opisu. Jest to także historia doświadczeń [...], w której liczy się intensywność przeżyć oraz towarzyszące im uczucia i emocje. Doświadczenia te są badane poprzez analizę związków międzyludzkich (relacje rodzinne, sąsiedzkie), zależności pomiędzy różnymi rodzajami władzy i sposobami jej egzekwowania, poprzez analizę rytuałów, niezwykłych losów zwykłych ludzi i dziwnych zachowań” (Domańska 2011: 218).

³ Tzw. historia ludu skupiająca się nie na przywódcach, lecz na „zwykłych ludziach” (ang. *commoners*) — zob. Thompson 1966.

⁴ Tzw. historia codziennego życia (por. Crew 1989).

⁵ Za przykład może tu służyć teza Joan Kelly, że renesans (potocznie uznawany za czas rozwoju w nauce i kulturze i przeciwstawiany średniowieczu) przyniósł pogorszenie sytuacji kobiet (por. Kelly 1976). W podobny sposób oceniane są wczesnomodernistyczne nowe zasady życia rodzinnego, które wykluczyły kobiety z życia społecznego — tzw. wiktoriańska domestykacja (zob. Rich 2000: 88).

⁶ Rezygnację z postrzegania kobiet jako pasywnych uczestniczek przemiany dziejów postulowała też Sylviane Agacinski, pisząc: „[H]istoria [...] dopiero oswaja się z myślą, że nie wolno zapominać o fundamencie, jakim jest różnorodna natura ludzkości. Aż do naszych czasów to mężczyźni »robili historię«, a historia kobiet działa się gdzieś na marginesie” (Agacinski 2000: 20).

zawarte w nich funkcje wychowawcze są historycznie zmienne, zależą bowiem od wzorców obowiązujących w danej epoce (Graban-Pomirska 2015: 94).

Poza cytowaną badaczką o obowiązujących przez długi czas XIX-wiecznych wzorcach kobiecości oraz ich dekonstrukcji w wieku XX szeroko pisała m.in. Grażyna Lasoń-Kochańska w publikacji *Gender w literaturze dla dzieci i młodzieży. Wzorce płciowe i kobiecy repertuar tematyczny* (2012). Jednakże w trzeciej dekadzie XXI wieku w obszarze współczesnej kultury dokonano redefinicji społecznych ról płciowych oraz rewizji pojęcia autorytetu, należy zatem poszerzyć dotychczasowe rozpoznania.

Za przykład reprezentacji nowego modelu herstoryzujących opowieści dla niedorośliwych czytelników i czytelniczek może posłużyć wydana w 2023 roku wieloautorska (jej twórczyniami są kobiety w różnym wieku i różnej narodowości) publikacja *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek. 100 historii dziewczyn, które zmieniają świat*. Składa się ona z minibiografii współczesnych młodych kobiet — zarówno działaczek społecznych (np. Shaine Kilyun, tworząca wózki inwalidzkie dla niepełnosprawnych zwierząt), jak i aktorek (np. Millie Bobby Brown, Zendaya) czy piosenkarek i autorek tekstów (np. Taylor Swift, Billie Eilish). Stawianie za wzór do naśladowania nie postaci uznanych przez historię za wybitne (jak słynne naukowczynie, wynalazczynie lub artystki), lecz obecnie tworzących, znanych z popkultury, może wydawać się kontrowersyjne. Warto jednak pamiętać, że to właśnie takie osoby najczęściej zostają idolkami dorastającej młodzieży i mogą mieć na nią większy wpływ niż żyjące w innych czasach bohaterki. Nierzadko też uczą empatii, samoświadomości, pracowitości i walki o własne marzenia we współczesnym świecie (np. poprzez swoją twórczość, w której dotykają — lub robiły to na jej wczesnych etapach — problemów charakterystycznych dla omawianej grupy wiekowej, jak poszukiwanie własnej tożsamości etc.). Oczywiście w tym przypadku rewizja pojęcia autorytetu odbywa się w pozytywny sposób, lecz — jak postaram się udowodnić — często „nowymi” autorytetami są np. piratki lub kryminalistki (np. Bonnie Parker w książce Ann Shen *Bad Girls Throughout History: 100 Remarkable Women Who Changed the World*).

Współcześni autorzy i autorki publikacji biograficznych dla dzieci nie tylko manifestują w tekście swoje postawy światopoglądowe i ideologiczne poprzez akcentowanie konkretnych, pożądanых we współczesnej kulturze (choć niekoniecznie w czasach, w których prezentowane przez nich osoby żyły) cech opisywanych bohaterek (takich jak odwaga, niezależność, pewność siebie i wiara we własne możliwości). Idą o krok dalej — decydują się na wybór postaci niewpisujących się w utrwaloną definicję autorytetu, czyli kogoś mającego, według popularnej definicji, „[...] duże poważanie ze względu na swą wiedzę lub postawę moralną, stawianego za wzór do naśladowania, mającego wpływ na postawy i myślenie innych ludzi” (*Słownik języka polskiego*, b.r., b.s.). Odzyskują historie kobiet niepokornych, niejednoznacznych moralnie wedle współczesnych kryteriów, nierzadko wyjętych spod prawa, podkreślając ich buntowniczość, gotowość do udziału w rewolucjach i przemianach społeczno-kulturowych. Niekiedy przemilczają epizody z ich życiorysów związane z dekonstruowaniem powszechnie przyjętych systemów wartości i przekraczaniem prawnych bądź konwencjonalnych norm i zakazów społecznych. Ponadto nie osadzają ich losów w kontekście historycznym, co może prowadzić do uproszczeń i nieścisłości. W konsekwencji młodzi czytelnicy i czytelniczki nader często poznają narracje ukazujące bohaterki w sposób wybiórczy, pozostawiające wiele faktów i aspektów ich biografii w cieniu. Takie praktyki stosuje się nie tylko w przypadku opisywania ży-

cia kobiet ambiwalentnych moralnie, lecz również podczas dokonywania wyboru jednej z kilku historycznych wersji wyjaśnień danego momentu dziejowego.

Oczywiście selektywność informacji jest charakterystyczna dla literatury dla dzieci, która stosuje „[...] liczne uproszczenia, na przykład w konstrukcji świata przedstawionego czy w kreacji bohaterów, buduje optymistyczną wizję świata, wygładza niejako jego »chropowatości« i prowadzi do nieuchronnego przekonania o niekwestionowanym zwycięstwie dobra nad złem” (Adamczykowa 2004: 32; por. Ługowska 2019; Kostecka 2021). Postaram się jednak udowodnić, że autorki i autorzy wybranych przeze mnie publikacji, eliminując tematy trudne dla niedorosłych czytelników i czytelniczek, poddają selekcji jedynie te aspekty, które nie wpisują się w przyjętą przez nich narrację (np. kolaboracja z nazistami), a decydują się wyjaśniać inne problematyczne kwestie — w towarzyszących tekstowi głównemu paratekstach (w rozumieniu Gérarda Genette’a, zob. 2014: 9).

Nie wszystkie interesujące mnie publikacje opierają się na zmanipulowanych w ten sposób treściach. Na rynku wydawniczym — zarówno polskim, jak i zachodnim — można znaleźć wiele publikacji niewyłamujących się z nurtu herstorycznego i nieodchodzących od jego pierwotnych założeń, czyli m.in. odzyskiwania ważnych bohaterek i prezentowania przy tym kobiecych postaci historycznych bez ubarwiania i manipulowania przekazem⁷. Biografie tego typu nie tylko mogą inspirować niedorosłych odbiorców i odbiorczynie do walki o marzenia, budowania własnej tożsamości i samoświadomości, ale także zachęcać do krytycznego myślenia i refleksji nad przeszłością, z jej złożonością i mnogością perspektyw.

Przedmiotem mojej analizy będą jednak refrakcje w tych książkach adresowanych do dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, w których autorki i autor, opisując losy bohaterek, dokonują modyfikacji oraz wyboru faktów pasujących do zamierzonej tezy. Są to: *Opowieści dla dzieci, które chcą być wyjątkowe. 100 historii kobiet i mężczyzn, którzy wyrosli ponad przeciętność* Bena Brooksa (2018), *Nadzwyczajnie wspaniałe kobiety, które zmieniły świat* i *Nadzwyczajnie wspaniałe kobiety, które tworzyły historię* Kate Pankhurst (2018/2019), a także *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek. 100 historii niezwykłych kobiet*⁸ — część pierwsza i druga Eleny Favilli i Franceski Cavallo (2017/2018).

Poprzez r e f r a k c j ę rozumiem zmianę, odchylenie od oryginału i, jak pisze André Lefevere: „[...] adaptowanie dzieł literackich na potrzeby obcej publiczności, dokonywane z zamysłem wywarcia wpływu na sposób, w jaki będą czytane” (Lefevere 2009: 227). W przypadku herstorycznych biografii zazwyczaj brak konkretnego tekstu pierwotnego (nie ma go w ogóle bądź jest ich kilka), który podlegałby modyfikacjom. Za „oryginał” należałoby przyjąć zatem dotychczasowe — nierzadko patriarchalne — przekazy historyczne i utrwalone kulturowe wyobrażenia na temat danej bohaterki. W tak rozumianej translacji za przykład należy uznać np. przemilczenie pewnych treści i w zamian proponowanie innych, zgodnych z programem ideowym autora/autorki.

⁷ Za przykład mogą posłużyć: *Queens: 3,000 Years of the Most Powerful Women in History* (2020) Victorii Crossman, *Little Leaders: Bold Women in Black History* (2017) i *Little Leaders: Visionary Women Around the World* (2018) Vashti Harrison, *Women in Art: 50 Fearless Creatives Who Inspired The World* (2019), *Kobiety i sport. One grały, by wygrać* i *Kobiety i nauka. One zmieniły świat* (2018) Rachel Ignatofsky. Autorki tych publikacji nie manipulują wywodem i nie próbują pokazać opisywanych postaci kobiecych jedynie w pozytywnym świetle.

⁸ O serii *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek* pisała Grażyna Lasoń-Kochańska (2022).

2. Kiedy HISTORIA mówi inaczej: mity i fakty w herstorycznych biografiach

Określone powyżej refrakcje, zmiany w stosunku do źródeł historycznych, nie zawsze przybierają formę manipulacji, czytelnej nawet dla osób niezainteresowanych głębiej życiorysami konkretnych bohaterów. Modyfikacje te bywają bardzo subtelne, a tym samym są nierozpoznawalne nie tylko dla dzieci, które z daną postacią spotykają się po raz pierwszy, lecz również dla starszych czytelników i czytelniczek niemających wiedzy historycznej wystarczającej do zweryfikowania proponowanych przekazów. Wśród różnych typów przekształceń wyróżnię 1) tendencyjne przedstawianie danych wydarzeń dziejowych oraz 2) pomijanie konkretnych faktów z życiorysu.

2.1. *Potrzeba (re)interpretacji HISTORII*

Stosunkowo liczną grupą modyfikacji jest interpretowanie faktów historycznych tak, by wpisywały się w zgodną z poglądami autorek i autorów narrację. Przykładem tego może być wyjaśnienie niszczenia podobizn faraonki Hatszepsut (ok. 1507–1458 p.n.e.) w publikacji *Nadzwyczajnie wspaniałe kobiety, które tworzyły historię* Kate Pankhurst. Autorka pisze:

Nieoczekiwanie po 20 latach rządów Totmesa III wszystkie posągi i obrazy Hatszepsut zostały celowo zniszczone! Faraonka pokazała, że kobieta także może rządzić Egiptem. Niewykluczone, że właśnie to skłoniło Totmesa III do kroku w stronę wymazania swojej poprzedniczki z historii — zaburzała długą tradycję sprawowania władzy wyłącznie przez mężczyzn. Pomimo wysiłków Totmesa III, aby usunąć wszelkie ślady po swojej macosze, zachowało się dużo fragmentów kronik z życia Hatszepsut, dzięki czemu wiemy, jak niesamowitą i szczególną była władczynią. (Pankhurst 2019: 24–25)

Takie samo wyjaśnienie podają Elena Favilli i Francesca Cavallo w książce *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek...*:

Hatszepsut rządziła dłużej i skuteczniej niż jakikolwiek inny faraon w historii starożytnego Egiptu, ale to najwyraźniej nie wystarczyło. Dwadzieścia lat po jej śmierci ktoś usiłował wymazać ją z historii. Zniszczono jej posągi, a imię usunięto z rękopisów. Dlaczego? Bo kobieta na tronie drażniła ludzi. A gdyby tak jej sukces zachęcił inne kobiety do sięgania po władzę? (Favilli, Cavallo 2017: 60)

Część historyków i historyczek zgadza się z taką interpretacją. Według Petera Dormana: „Unicestwienie władzy królewskiej Hatszepsut można powiązać z chęcią wyeliminowania możliwości włączenia się kiedykolwiek innej potężnej kobiety [...] w poczet egipskich władców płci męskiej”⁹ (Dorman 2005: 269; por. Robins 1993; Tyldesley 1996). Inni twierdzą, że próby usunięcia Hatszepsut z historii nie miały nic wspólnego z jej płcią, lecz wynikały z prób umocnienia własnej pozycji przez Amenhotepa II, syna jej pasierba Totmesa III, przypisującego sobie jej dokonania (Gardiner 1961). Niektórzy badacze i badaczki skłaniają się też ku trzeciemu, bardziej prozaicznemu, rozwiązaniu: podobizny faraonki dewastowano, by „zaoszczędzić” podczas tworzenia nowych, przedstawiających

⁹ Wszystkie tłumaczenia, jeśli nie zaznaczono inaczej w bibliografii, są mojego autorstwa — K.M.

kolejnego władcę (Tyldesley 2006). Mimo że historia Hatszepsut ma kilka różnych interpretacji, autorka zdecydowała się skupić jedynie na feministycznej perspektywie, pomijając pozostałe możliwości.

W równie tendencyjny sposób Pankhurst potraktowała postać Ady Lovelace (1815–1852), nazywając ją „pierwszą w historii programistką komputerową” (Pankhurst 2019: 20–21). Stoi to w sprzeczności z wątpliwościami, jakie na temat wkładu bohaterki w powstanie pierwszego programu komputerowego mają niektórzy naukowcy i naukowczynie. Allan G. Bromley wskazywał, że:

Wszystkie, prócz jednego, cytowane w jej notatkach programy zostały przygotowane przez Babbage’a¹⁰ od trzech do siedmiu lat wcześniej. [...] Nie tylko nie ma dowodów na to, że Ada kiedykolwiek przygotowała program dla Maszyny Analitycznej, lecz jej korespondencja z Babbage’em pokazuje, że nie miała do tego odpowiedniej wiedzy. (Bromley 1990: 89; por. 1982)

W podobnym tonie wypowiadali się również Bruce Collier: „[Lovelace — K.M.] wniosła znaczny wkład w upublicznienie Maszyny Analitycznej, ale nie ma dowodu na to, że rozwinęła jej projekt lub teorię w jakikolwiek sposób” (1970: 181), Eugene Eric Kim i Betty Alexandra Toole: „Wiele osób błędnie twierdzi na przykład, że Ada była pierwszą programistką komputerową — Babbage, a nie Ada, napisał pierwsze programy dla swojej maszyny analitycznej, choć większość z nich nigdy nie została opublikowana” (1999: 97) oraz Dorothy K. Stein: „[Notatki Lovelace — K.M.] są bardziej odbiciem matematycznej niepewności autorki, politycznych celów wynalazczyni i przede wszystkim kontekstu społeczno-kulturowego, w którym zostały napisane, niż planem rozwoju naukowego” (1984: 34). W podobny sposób, jak u Pankhurst, Lovelace została przedstawiona w *Opowieściach na dobranoc...* Autorki również nie kwestionują tego, że córka Byrona napisała pierwszy program komputerowy (zob. Favilli, Cavallo 2017: 2).

Drobne nieścisłości zmieniające wymowę tekstu pojawiają się także w życiorysie Joanny d’Arc (1412–1431) opisanym w publikacji Bena Brooksa. Píše on, że to mieszkańcy wioski wspierali dziewczynę i „udało im się przekonać dowódcę [Roberta de Baudricourta — K.M.], aby wysłał ją wraz z eskortą na wizytę u króla” [mowa oczywiście o Karolu VII, który wtedy nie był jeszcze monarchą — K.M.] (Brooks 2018: 100). Losy Joanny d’Arc są w ten sposób romantyzowane — podkreślanie jej roli jako ulubienicy ludu wyraźnie idealizuje narrację, choć w istocie d’Arc popierali moiżni. Według historycznych przekazów wsparcia udzielili jej dwaj żołnierze — Jean de Metz i Bertrand de Poulengy (zob. Harrison 2014). Ponadto towarzyszem broni wojowniczką był Gilles de Rais, nazywany pierwowzorem Sinobrodego (zob. Kędzia-Klebeko 2016; Kalinowska 2022) — wedle współczesnych kryteriów morderca, satanista i pedofil (zob. Benedetti 1971; Bataille 1991). W trakcie procesu oskarżono go o „herezję, sodomie i zabójstwa dzieci oraz wzywanie demonów” (McCoy 2015: 14). Jak wskazują badacze i badaczki: „[...] de Rais został zaliczony w poczet największych zbrodniarzy w dziejach, a niektóre z kronik sugerowały wręcz, że »mógł pić krew swoich ofiar«” (Kędzia-Klebeko 2016: 30; por. Cherpillod 2000), a „[...] proces w Nantes ujawnił również, że de Rais nakazał zabijać

¹⁰ Charles Babbage był brytyjskim matematykiem i konstruktorem mechanicznych maszyn liczących.

dzieci, by ich krwią napisać księgę zawierającą diaboliczne zaklęcia i antykatolickie treści” (Mrozowski 2010: 43).

O ile faktograficzna wybiórczość tego typu nie jest bardzo szkodliwa¹¹, o tyle w wyjątkowo nieetyczny sposób przedstawiono biografię Artemisii Gentileschi (1593– ok. 1656) — słynnej włoskiej malarki, w młodości zgwałconej przez Agostina Tassiego i skrzywdzonej podczas upokarzającego procesu sądowego (zob. Zarucchi 1998) — tym razem w książce *Opowieści na dobranoc...* Według autorek:

Agostino zapragnął, by najlepsza uczennica została też jego dziewczyną.

„Ożenię się z tobą, przyrzekam” — narzucał się jej, ale Artemisia stale mu odmawiała.

Artemisia cierpiała, aż wreszcie opowiedziała o wszystkim ojcu. Ojciec jej uwierzył i choć Agostino był wpływowym człowiekiem i mógł stać się niebezpiecznym wrogiem, Orazio podał go do sądu. (Favilli, Cavallo 2017: 20)

Zdaniem Elizabeth S. Cohen gwałt na Artemisii stanowi główny temat dyskusji o malarce i zniekształca współczesną wizję jej osoby. Ponowne zainteresowanie nią nadal koncentruje się wokół przemocy seksualnej, co przyćmiewa inne aspekty bogatej biografii. Szkodliwość takiego spojrzenia polega na tym, że artystkę definiuje się przede wszystkim na podstawie jej historii seksualnej i patrzy przez pryzmat ciała (zob. Cohen 2000: 47).

Poruszanie tematu przemocy seksualnej jest w literaturze dla dzieci wyjątkowo trudne, skoro jednak autorki zdecydowały się wspomnieć o epizodzie determinującym przez setki lat obraz włoskiej twórczyni, powinny przedstawić go w inny sposób, równie subtelny, lecz pozbawiony niepotrzebnego prezentyzmu i ułagodzeń wpisujących bohaterkę we współczesne kategorie („jego dziewczyna”). Mogły także zupełnie pominąć ten aspekt i opisać Artemisję jedynie jako zdolną malarkę, bez sprowadzania jej tożsamości jedynie do ofiary przemocy¹². Decyzję pisarek można traktować jako przejaw braku szacunku wobec ofiary przemocy i jako niezrozumienie idei herstorii.

Od założeń herstorii Favilli i Cavallo odeszły też w opisie Kleopatry (70/69–30 p.n.e.), ostatniej królowej starożytnego Egiptu, w (pop)kulturze przedstawianej często jako ikona seksu i *femme fatale*, wykorzystująca urodę do manipulowania mężczyznami, w tym Juliuszem Cezarem i Markiem Antoniuszem. Można już uznać za legendarną scenę, w której Kleopatra uwodzi Cezara (błędnie określonego w omawianej publikacji jako cesarz rzymski): ponoć egipska królowa kazała się zanieść — naga i owinięta w dywan — jako prezent rzymskiemu dowódcy. Taką interpretację wydarzeń przedstawia Plutarch w *Żywocie Cezara*:

¹¹ Poprzez „nieszkodliwość” opisanych modyfikacji w kontrze do analizowanej biografii Artemisii Gentileschi rozumiem to, że negatywny wpływ innych modyfikacji jest mniejszy niż trywializowanie gwałtu.

¹² Sugestia pominięcia tego wątku stoi w sprzeczności z moim — wyrażonym wcześniej w tekście — postulatem ukazywania nawet niesławnych aspektów dziejów postaci historycznych, jednakże autorki omawianej biografii Artemisii nie poświęciły zbyt wiele miejsca jej dokonaniom, lecz opisały ją jako ofiarę, a to nieco mija się z celem, jeśli włączamy ją do publikacji o osiągnięciach kobiet. Ponadto problematyka przemocy seksualnej została tu szkodliwie uproszczona. W przypadku de Raissa mówimy o przemilczeniu zbrodni, zaś u Artemisii o (re)konstrukcji jej tożsamości jedynie jako ofiary i definiowaniu jej poprzez gwałt.

Ponieważ zaś nie mogła się inaczej ukryć, weszła do skórzanego worka na pościel, ułożyła się w nim na wzdłuż, po czym Apollodor zasnuwał worek rzemieniem i tak go poniosł wprost do Cezara. Ta przemysłność Kleopatry od razu podbiła serce Cezara, a niebawem przez swą zalotność i całe zachowanie się, i wdzięki zwycięstwo swoje nad nim jeszcze bardziej utrwaliła, doprowadzając do tego, że Cezar pogodził ją z bratem i zapewnił jej udział w rządach. (Plutarch 1955: 737)

Favilli i Cavallo nie wyłamują się z tej narracji¹³, wręcz ją pogłębiają i podporządkowują jej wszystkie (nie tylko polityczne) decyzje Kleopatry. W *Opowieściach...* ostatnia władczyni Egiptu okazuje się marionetką w rękach Rzymian, z którymi łączy ją — bardzo mocno akcentowane — stosunki erotyczne:

Dawno temu w starożytnym Egipcie zmarł faraon, zostawiając królestwo w rękach dziesięcioletniego syna Ptolemeusza i osiemnastoletniej córki Kleopatry. [...] „Gdybym tylko mogła ubiec brata i pierwsza spotkać się z Cezarem” — pomyślała Kleopatra. „Przekonałabym go, że lepiej sprawdzić się na tronie”. Ale została przecież wygnana z pałacu, straż na pewno by jej nie wpuściła. Kleopatra poprosiła służących, żeby zawinęli ją w dywan i wniesli do komnaty Cezara, a on, pełen podziwu dla jej tupetu, przywrócił jej tron. Zostali parą i doczekali się syna. Kleopatra przeniosła się do Rzymu, ale po śmierci Cezara wróciła do Egiptu. Nowy wódz rzymski, Marek Antoniusz, wiele słyszał o tej potężnej królowej egipskiej i zapragnął ją poznać. Tym razem przybyła złotym okrętem, odziana w jedwabie i przyozdobiona kosztownościami. To była miłość od pierwszego wejrzenia. Kleopatra i Marek Antoniusz stali się nierozłączni. Mieli troje dzieci i kochali się gorąco do końca życia. Wraz ze śmiercią Kleopatry nadszedł kres imperium. Była ostatnią władczynią starożytnego Egiptu. (Favilli, Cavallo 2017: 92)

Seksualizacja i romantyzacja jej postaci powodują, że nie została ukazana jako monarchini, a jedynie jako kochanka — na próżno szukać wzmianek o polityce Kleopatry, która była nie tylko sprawną dyplomatką, ale także aktywnie rządziła Egiptem oraz wspierała naukę i kulturę¹⁴.

Najwięcej kontrowersji — patrząc przez pryzmat współczesnej sytuacji geopolitycznej — można odnaleźć w historii Katarzyny Wielkiej (1729–1796). Wedle autorek ta „wpływową kobietą”, o której „wygadywano okropne rzeczy” (trudno określić jakie, ale zdaniem pisarek — zdecydowanie nieprawdziwe), jest godna podziwu, bowiem „w okresie swoich rządów poszerzyła Imperium Rosyjskie, wygrywając liczne wojny i dławiąc powstania” (Favilli, Cavallo 2017: 88). Co prawda nie jest powiedziane wprost, jakoby to właśnie z tego względu została zaliczona w poczet wybitnych kobiet, lecz twórczynie nie podają żadnego innego powodu umieszczenia jej w swojej publikacji (brak choćby

¹³ Ciekawym studium przemian wizerunku ostatniej królowej Egiptu w kulturze jest publikacja Karoliny Anny Kulpy *Egipska popkrólowa. Przemiany wizerunku Kleopatry VII* (2021).

¹⁴ Zdaniem Karoliny Anny Kulpy: „[D]eprecjonuje się umiejętność Lagidki do oceny ówczesnej sytuacji politycznej Egiptu, przypisując jej chorobliwą ambicję rządzenia wielkim państwem [...]. W celu realizacji tego planu Kleopatra miała snuć intrygi i zdradzać najbliższych, a także wykorzystywać, dzięki wrodzonemu talentowi do uwodzenia mężczyzn” (Kulpa 2021: 237). O Kleopatrze jako władczyni pisał także Stanley M. Burstein (2004).

wzmianki o tzw. rosyjskim oświeceniu i wkładzie Katarzyny II w rozwój nauki i sztuki). Jest to o tyle ciekawe, że podczas innej rosyjskiej inwazji — ataku na Ukrainę w 2022 roku — Francesca Cavallo w swoich mediach społecznościowych sprzeciwiała się działaniom wojennym, publikując historię dla dzieci o „bardzo złym człowieku [...] który nazywał się Wład” (Cavallo 2022, b.s.)¹⁵, co stanowi przejaw solidaryzowania się z Ukrainą. „Propaganda Putina utrudnia wielu zrozumienie tego, co się dzieje. Musimy bez wyrzutów stanąć po stronie Ukrainy i odsunąć tego dyktatora z krwią na rękach” (Cavallo 2022, b.s.). Czy zatem gdyby obecny prezydent Rosji był kobietą, narracja Cavallo byłaby inna? Ta niespójność w poglądach pisarki, która jednocześnie podziwia imperialistyczne dążenia Katarzyny Wielkiej i krytykuje analogiczne działania zbrojne współczesnego „cara” Rosji, jest wyraźną niekonsekwencją w propagowaniu deklarowanych wartości.

2.2. (De)konstruowanie biografii postaci HISTorycznych

Drugą grupą refrakcji jest pomijanie konkretnych faktów z życiorysów. W ten sposób Kate Pankhurst skonstruowała biografię Coco Chanel (1883–1971), (Pankhurst 2018: 8–9)¹⁶ — kobiety, której trudno odmówić olbrzymiego wkładu w rozwój mody, ale która była również antysemitką i kolaborowała z nazistami (Vaughan 2011: 160–164), o czym autorka nie wspomina. Co ciekawe, w tej samej serii książek prezentuje postaci walczące z nazistami: agentki wywiadu Noor Inayat Khan (1914–1944) i Marie Christine Chilver (1920–2007, tzw. agentka Fifi) oraz zamordowaną w niemieckim obozie nastoletnią Annę Frank (1929–1945). Dobór postaci wydaje się zatem oparty na hipokryzji. Oczywiście decyzja pisarki o nieuwzględnieniu tak trudnych tematów mogła być podyktowana wiekiem odbiorców i odbiorczyń. Trudno jednak obronić to wyjaśnienie, gdyż na końcu *Nadzwyczajnie wspaniałych kobiet...* zamieszczono minisłownik wyjaśniający niektóre pojawiające się w książce terminy, np. Gestapo, rasizm, segregacja rasowa (Pankhurst 2019: 32) czy dyskryminacja (Pankhurst 2018: 32). Nie było zatem przeszkód, by wpisać do „Nadzwyczajnie wspaniałych słów” (tak bowiem zatytułowany jest słowniczek) pojęcia „antysemityzm” oraz „kolaboracja” i opowiedzieć o niechlubnych epizodach z życia Chanel. Należy zatem uznać, że pisarka świadomie zrezygnowała z tych aspektów.

Podobny relatywizm moralny można przypisać Benowi Brookowi. Przedstawiając losy Gertrude Stein (zob. Brooks 2018: 68) — poetki, pisarki, dramaturżki i kolekcjonerki sztuki prowadzącej salon dla czołowych literatów i artystów epoki modernizmu — pominął fakt, że paryska działalność Żydówki nie byłaby możliwa podczas II wojny światowej bez protekcji rządowego urzędnika marionetkowego państwa Vichy i nazistowskiego kolaboranta Bernarda Faÿa. Zdaniem Emily Greenhouse: „Faÿ chronił w czasie wojny nie tylko Stein i jej partnerkę Alice B. Toklas, ale również jej kolekcję sztuki” (Greenhouse 2012, b.s.). Sama Stein zasugerowała zaś, że Adolf Hitler powinien otrzymać Pokojową Nagrodę Nobla (Will 2012, b.s.) i wyrażała podziw dla przywódcy Vichy, Philippe’a Pétaina. Jak wskazuje Barbara Will: „A jednak przez całe życie Stein wspierała prawicowe partie, a nawet została propagandystką autorytarnego, nazistowskiego reżimu politycznego” (Will 2012, b.s.). Christopher Benfey dodaje, iż „[w] 1944 r., kiedy wywożono do Auschwitz żydowskie dzieci z wsi z okolic Culoz, Stein napisała, że polity-

¹⁵ Ta naiwna historyjka miała w bezpieczny sposób wprowadzać dzieci w tematykę wojenną.

¹⁶ Podobnej manipulacji dopuścili się autorki *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek*.

ka Pétaina była »naprawdę cudowna, tak prosta, tak naturalna, tak kompletna i niezwykła« (Benfey 2012, b.s.). Przywołane relacje wywołują pytania o stosunek bohaterki do autorytarnych reżimów.

Pominięcia pojawiają się również w publikacji Favilli i Cavallo i dotyczą m.in. życiorysu Elżbiety I (1533–1603), w którym starano się uniknąć niewygodnych szczegółów dotyczących rodziny królowej:

Dawno temu był sobie król, który chciał przekazać królestwo swojemu synowi.

Kiedy królowa urodziła córkę, Henryk VIII tak się wściekł, że zostawił żonę, odrzucił dziecko i poślubił inną kobietę. Uważał, że następcą tronu może zostać tylko mężczyzna, i nie posiadał się z radości, gdy jego nowa żona urodziła chłopca, Edwarda. (Favilli, Cavallo 2017: 42)

Patrylinearne dziedziczenie tronu nie było decyzją Henryka VIII, lecz powszechnie obowiązującą w jego czasach regułą. Twórczynie, orędowniczki historii o sprawczych kobietach, pominięły też w biografii Elżbiety jej matkę, skazaną na ścięcie Annę Boleyn¹⁷ (bowiem porzuconą żoną najprawdopodobniej jest tu Katarzyna Aragońska), a także pierwszą córkę, Marię I Tudor, zwaną Krwawą. Mimo że obie dziewczynki zostały odsunięte przez ojca i uznane za „nieślubne”, Maria pojawia się później w tekście, bez stosownego wprowadzenia, jako siostra Edwarda¹⁸, choć była również siostrą Elżbiety.

Ciekawe spostrzeżenia nasuwają się także po lekturze biografii dwóch — uznanych za queerowe — twórczyń: pisarki Virginii Woolf (1882–1941) i poetki Safony (ok. 630–570 p.n.e.). Choć autorki nie mają problemu z akcentowaniem homoseksualności prezentowanych w publikacji bohaterek (jest to podkreślane np. w życiorysie Ellen DeGeneres), ten aspekt został całkowicie przemilczany w przypadku losów Virginii Woolf¹⁹ i Safony. Pisarki zaakcentowały miłość łączącą Woolf i jej męża²⁰, trudno ich jednak przedstawiać jako wzór związku, gdyż każde z małżonków prowadziło własne życie, a sama Woolf była również zainteresowana kobietami.

Aspekt domniemanej homoerotyczności został mgliście zainsynuowany w biografii Safony. W *Opowieściach na dobranoc...* można przeczytać:

Poezja Safony jest tak przesycona uczuciem, że poetka od tysięcy lat kojarzy się na całym świecie z miłością kobiecą. Kobiety kochające inne kobiety nazywa się lesbijkami właśnie z powodu pięknej greckiej wyspy Lesbos, z której pochodziła Safona. (Favilli, Cavallo 2018: 156)

¹⁷ A szkoda, gdyż Boleyn była barwną postacią zaangażowaną m.in. w reformację (por. np. Ries-Roncalli 2018).

¹⁸ Nie wspominają również, że matka Edwarda, Jane Seymour, zmarła w połogu, choć to ważny temat feministycznej historiografii.

¹⁹ Nie ma też wzmianek o jej samobójczej śmierci, choć autorki podkreślały, że chorowała na depresję: »[...] choroba Virginii całkiem odbierała jej radość życia. W tamtych czasach nie było skutecznego lekarstwa na depresję, a wielu powątpiewało wręcz w jej istnienie« (Favilli, Cavallo 2017: 184).

²⁰ »Poza pisarstwem Virginia miała jeszcze drugą wielką miłość: swojego męża Leonarda. Virginia i Leonard byli ze sobą niebywale szczęśliwi i gorąco się kochali« (Favilli, Cavallo 2017: 184).

Mimo że nie ma jednoznacznych dowodów na to, że Safona była nieheteronormatywna²¹, jest kulturowym symbolem miłości homoerotycznej i sprowadzenie tej kwestii do enigmatycznej frazy o „poezji przesyconej uczuciem” (nasuwa się pytanie — jakim?) dziwi zwłaszcza w świetle tego, że jedna z autorek (Francesca Cavallo) jest homoseksualna i nie są jej obojętne losy osób LGBT+²².

3. Wnioski

Rynek literatury dla niedorosłych odbiorców i odbiorczyń rozwija się coraz prężniej, a pisarze i pisarki oraz wydawcy i wydawczynie coraz częściej zdają sobie sprawę z tego, że dzieci to czytelnicy i czytelniczki równie wymagający jak dorośli. Dlatego twórcy i twórczynie — nawet w dobie kapitalizmu — powinni dbać o to, by proponowane przez nich treści były nie tylko estetyczne, ale również poprawne merytorycznie. Nie inaczej jest w przypadku publikacji *non-fiction*, w tym omawianych przeze mnie (por. Olszewska 2015; Wesołowska 2022).

Autor i autorki analizowanych książek nie wykorzystują — lub robią to w sposób częstkowy — potencjału kobiecych biografii, nierzadko złożonych i nie w pełni rozpoznanych; wybiórczo traktują życiorysy niejednoznacznych lub kontrowersyjnych postaci. Choć uproszczenia są charakterystyczne dla tego nurtu literatury, przedstawiane w analizowanych publikacjach bohaterki zostały zaprezentowane jako wzory do naśladowania, co niekiedy może budzić wątpliwości w przypadku postaci różnie ocenianych ze względu na ich działalność i postępowanie. Podkreślanie talentu i ciężkiej pracy kobiet jest szczególnie wyraźne w książkach wpisujących się w dyskurs herstoryczny, jednakże pokazywanie bohaterek w nowym świetle nie zawsze okazuje się walorem — choćby wtedy, gdy zniekształca się fakty historyczne lub kreuje jednostronne i zbyt uproszczone portrety, czyli dokonuje takich samych manipulacji, za jakie krytykowano poprzednie, patriarchalne, wersje. Analizowane tu publikacje z tradycyjnym rysem pisarstwa łączą również tytuły, są to bowiem opowieści o „nadzwyczajnie wspaniałych” i „niezwykłych” kobietach, dla dzie-

²¹ Glenn W. Most pisze, że „Dla tej kultury [XX-wiecznej K.M.] Safona jest przede wszystkim symbolem kobiecego homoseksualizmu” (1995: 15) W jednej z pierwszych — datowanej na koniec III lub początek II wieku p.n.e. — biografii poetki można przeczytać, że była „oskarżana przez niektórych o nieprzyzwoite zachowanie i romanse z kobietami” (Campbell 1982: 3). Zdaniem Denysa L. Page’a określenie „niektórych” świadczy o niemożności dokonania jednoznacznej oceny homoerotyczności Safony (1959: 142), a według Judith P. Hallett takie teorie zrodziły się dopiero w X wieku (1979: 448). André Lardinois określił kwestię homoseksualności Greczynki „wielką zagadką Safony” (1989: 15). Sandra Boehringer twierdzi zaś, że twórczość poetki „wyraźnie celebruje miłość zmysłową między kobietami” (2014: 151).

²² W wywiadzie udzielonym Magdzie Tytule pisarka wyznaje: „Piszę o buncie, ponieważ jak dotąd był to dla mnie jedyny sposób na odzyskanie prawa do autentycznego życia, odkrywania świata bez strachu i zajmowania przestrzeni. Jestem queer kobietą z małego miasteczka w południowych Włoszech. W tradycyjnych instytucjach i organizacjach nigdy nie było dla mnie miejsca. Zawsze byłam trudna »do umieszczenia«: zawsze trochę za dużo tego, a za mało tamtego. Bunt był dla mnie sposobem na budowanie świata wokół moich marzeń i aspiracji, zamiast zmieniania tych pragnień i ambicji tak, by pasowały do istniejącej formy. [...] Piszę książki dla dzieci, ponieważ wierzę, że literatura dziecięca jest najpotężniejszym narzędziem, jakie mamy, by kształtować przyszłość. Historie, które poznajemy jako dzieci, budują nasze oczekiwania wobec świata. Jeśli czytamy książki, w których afirmuje się świat w całej jego wspaniałej różnorodności, trudno będzie nam jako dorosłym przekonać się, że najlepszym sposobem bycia człowiekiem jest bycie białym, chrześcijańskim, heteroseksualnym, sprawnym mężczyzną” (Tytuła 2023: b.s.).

ci, które „chcą być wyjątkowe”²³ — takie podejście do herstorii nie wpisuje się w założenia feminizmu, według którego powinno odzyskiwać się dzieje kobiet w ogóle, nie tylko tych „szczególnych”.

Ponadto korzystanie z elementów fikcyjnych lub nadmiernie romantyzowanie postaci bez uwzględnienia pełnego kontekstu i złożoności historii może wprowadzić młodych czytelników i czytelniczki w błąd, dlatego ważne jest zachowanie równowagi między atrakcyjnymi narracjami a rzeczywistymi wydarzeniami i dokonaniem postaci historycznych. Wartościowe biografie herstoryczne powinny dostarczać zarówno inspiracji, jak i wiedzy, pomagając dzieciom zrozumieć skomplikowany świat oraz zachęcając do samodzielnego myślenia i refleksji nad historią i rolą kobiet w niej, a także stanowić pretekst do rozważań na tematy społecznie ważne, co umożliwia kształtowanie postaw u najmłodszych.

Elena Favilli, Francesca Cavallo, Kate Pankhurst i Ben Brooks nie tylko kreują zbyt jednostronne, uproszczone obrazy bohaterek, pomijając ich problemy, błędy i związane z nimi kontrowersje, lecz także często zaniedbują inne, choćby prywatne, aspekty ich życia na rzecz opowiadania o karierze, dążeniu do władzy i bogactwa. Mimo pułapek takiego podejścia wyłamuje się ono z tradycyjnego modelu pisanego o kobietach, w którym ich dokonania stanowiły drugoplanowy element historii lub w ogóle nie były uwzględniane. Takie narracje wpisują się przy tym w neoliberalny paradygmat sukcesu i samodoskonalenia oraz — w istocie opresyjne — oczekiwania wobec kobiet i dziewcząt dotyczące ich niezwykłych osiągnięć (zob. Lisiak 2019; García-González 2020). Tym samym korespondują z nurtem pseudofeminizmu, który „[...] wydaje się trywialny i zaprzecza ideałom feminizmu [...] jednak pozwala na osiągnięcie subiektywnego poczucia emancypacji i upodmiotowienia” (Gromkowska-Melosik 2010: 225). Popfeministyczne tendencje i związane z nimi uproszczenia mogą szkodzić dyskursowi równościowemu oraz założeniom historiografii kobiecej.

Można zatem stwierdzić, że omawiane publikacje są kierowane do dziecięcych czytelników i czytelniczek jedynie w teorii, bowiem w rzeczywistości grupą docelową są rodzice, którzy, dokonując wyboru książek dla swoich dzieci, kierują się własnymi przekonaniem i wartościami. Dlatego wydawcy i wydawczynie starają się wprowadzać na rynek literaturę, która będzie zgodna z oczekiwaniami i poglądami dorosłych konsumentów i konsumentek. To zjawisko może być wynikiem mody, o czym świadczy coraz większa liczba polskojęzycznych publikacji o takiej tematyce (zarówno przekładów, jak i tekstów rodzimych autorek). Oprócz analizowanych przeze mnie publikacji na polskim rynku pojawiły się następujące przekłady: *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek. 100 historii imigrantek, które zieniły świat* (oryg. i pol. 2020) Favilli i Cavallo, *Kobiety i nauka. One zmieniły świat* (oryg. 2016, pol. 2018) Rachel Ignotofsky, *Dziewczęta myślą o wszystkim. Genialne wynalazki genialnych kobiet* (oryg. i pol. 2018) Catherine Thimmesh. Z polskich tekstów warto wymienić: *Superbohaterki. Świat i wielkie odkrycia* (2017) Małgorzaty Frąckiewicz, *Damy, dziewczuchy, dziewczyny. Historia w spódnicy* (2017) i *Damy, dziewczuchy, dziewczyny. Podróże w spódnicy* (2018) Anny Dziewit-Meller, *Kobiety. Badaczki, czempionki, awanturnice* (2018) Joanny Kończak, *Historia kobiet* (2019) Katarzyny Radziwiłł

²³ Co ciekawe, „wyjątkowość” wpisana jest tylko w polski przekład tytułu. W oryginale brzmi on *Stories for Kids Who Dare to Be Different: True Tales of Amazing People Who Stood Up and Stood Out*.

oraz *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek. 100 historii niezwykłych Polek* (2021) Sylwii Chutnik (jako kolejny, tym razem polski, tom z serii *Opowieści na dobranoc...* z Wydawnictwa Debit).

Istnieje ryzyko, że przekaz dostosowany do oczekiwań rynku stanie się jednostronny lub zideologizowany. W efekcie publikacje adresowane do dzieci — zamiast wspierać je w pełniejszym zrozumieniu świata — stają się narzędziem propagandy, niezachowującym równowagi między wartościami ideologicznymi a rzetelnym przekazem edukacyjnym.

Bibliografia

- Adamczykowa Zofia (2004), *Literatura dziecięca. Funkcje — kategorie — gatunki*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP, Warszawa.
- Agacinski Sylviane (2000), *Człowiek podzielony* [w:] S. Agacinski, *Polityka płci*, przeł. M. Falski, Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Bataille Georges (1991), *The Trial of Gilles de Rais*, przeł. R. Robinson, Amok Books, Los Angeles.
- Benedetti Jean (1971), *Gilles de Rais*, Sutton Publishing, Nowy Jork.
- Benfey Christopher (2012), *The Alibi of Ambiguity*, „The New Republic”, 7 czerwca, [newrepublic.com/article/103918/barbara-will-gertrude-stein-christopher-benfey](https://www.newrepublic.com/article/103918/barbara-will-gertrude-stein-christopher-benfey) [dostęp: 22.04.2024].
- Boehringer Sandra (2014), *Female Homoeroticism* [w:] *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, red. T.K. Hubbard, Routledge, Chichester.
- Bromley Allan G. (1982), *Charles Babbage's Analytical Engine, 1838*, „Annals of the History of Computing” nr 4.
- Bromley Allan G. (1990), *Difference and Analytical Engines* [w:] *Computing Before Computers*, red. W. Aspray, Iowa State University Press, Iowa.
- Brooks Ben (2018), *Opowieści dla dzieci, które chcą być wyjątkowe. 100 historii kobiet i mężczyzn, którzy wyrosli ponad przeciętność*, przeł. J. Tokarczyk, KE Liber, Warszawa.
- Burstein Stanley M. (2004), *The Reign of Cleopatra*, Bloomsbury, Westport.
- Cavallo Francesca (@francescatherebel) (2022), *Today, we sent out the first episode of our “Tales of Resistance” series...* [post 8 marca], Instagram, www.instagram.com/p/Ca2YJuOM-fRv/?igshid=MzRIODBiNWFlZA==, [dostęp: 11.04.2024].
- Cavallo Francesca, Favilli Ellena (2017), *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek. 100 historii niezwykłych kobiet*, cz. I, przeł. E. Borówka, Debit, Katowice.
- Cavallo Francesca, Favilli Ellena (2018), *Opowieści na dobranoc dla młodych buntowniczek*, cz. II, przeł. E. Borówka, Debit, Katowice.
- Cherpillod André (2000), *Gilles de Rais, un grand seigneur, sodomite et assassin*, Édition en Inconnu, [b.m.].

- Cohen Elizabeth S. (2000), *The Trials of Artemisia Gentileschi: A Rape as History*, „Sixteenth Century Journal” nr 31.
- Collier Bruce (1970), *The Little Engines that Could've: The Calculating Machines of Charles Babbage*, Garland Publishing, Cambridge.
- Crew David F. (1989), *Alltagsgeschichte: A New Social History „From Below”?*, „Central European History” t. 22, nr 3–4.
- Dorman Paul (2005), *The Proscription of Hatshepsut* [w:] *Hatshepsut: From Queen to Pharaoh*, red. C.H. Roehrig, Metropolitan Museum of Art, Nowy Jork.
- García-González Macarena (2020), *Chasing Remarkable Lives: a Problematization of Empowerment Stories for Girls*, „Journal of Literary Education” nr 3.
- Gardiner Allan (1961), *Egypt of the Pharaohs*, Oxford University Press, Oksford.
- Genette Gérard (2014), *Palimpsesty. Literatura drugiego stopnia*, przeł. T. Stróżyński, A. Milecki, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Górny Justyna (2011), *Historia kobieca czy historia płci? Badania Karin Hausen nad dziejami porządku płci*, „Porównania” nr 8.
- Graban-Pomirska Monika (2015), *Nie tylko Kopernik. Życiorysy wybitnych kobiet w książkach dla dzieci i młodzieży* [w:] „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży — biografie, red. B. Olszewska, O. Pajczkowski, L. Urbańczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Greek Lyric 1: Sappho and Alcaeus*. Loeb Classical Library No. 142 (1982), red. D.A. Campbell, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).
- Greenhouse Emily (2012), *Why Won't The Met Tell The Whole Truth About Gertrude Stein*, „The New Yorker”, 8 czerwca, www.newyorker.com/culture/culture-desk/why-wont-the-met-tell-the-whole-truth-about-gertrude-stein [dostęp: 22.04.2024].
- Gromkowska-Melosik Agnieszka (2010), *Power Girl i kontrowersje wokół (pop)kulturowej emancypacji kobiet współczesnych* [w:] *Kultura popularna. Konteksty teoretyczne i społeczno-kulturowe*, red. A. Gromkowska-Melosik, Z. Melosik, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków.
- Hallett Juliett P. (1979), *Sappho and Her Social Context: Sense and Sensuality*, „Signs: Journal of Women in Culture and Society” nr 4.
- Harrison Kathryn (2014), *Joan of Arc: A Life Transfigured*, Doubleday, Nowy Jork.
- Kalinowska Ewa (2022), *Cyjanofobia: Sinobrody od Perraulta do Ben Jellouna*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Romanica” nr 17.
- Kałwa Dobrochna (2014a), *Historia kobiet — kilka uwag metodologicznych* [w:] *Dzieje kobiet w Polsce. Dyskusja wokół przyszłej syntezy*, red. K.A. Makowski, Nauka i Innowacje, Poznań.
- Kałwa Dobrochna (2014b), *W stronę historii gender*, „Roczniki Antropologii Historii” nr 2(7).
- Kelly Joan (1976), *Did Women Have a Renaissance*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Kelly-Gadol Joan (1976), *The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History*, „Signs” t. 1, nr 4.
- Kędzia-Klebeko Beata (2016), *L'origine d'une peur incarnée — Gilles de Rais vel Barbe bleue par Charles Perrault*, „Romanica Silesiana” t. XI, nr 1.
- Kim Eugene Eric, Toole Betty Alexandra (1999), *Ada and the First Computer*, „Scientific American” nr 280.
- Kostecka Weronika (2021), *Czym jest wielokulturowa literatura dziecięca i młodzieżowa i jak ją badać? Propozycje metodologiczne z perspektywy literaturoznawczej w kontekście polskim*, „Wielogłos” nr 1.

- Kruszyńska Elżbieta (2015), *Ludzie z pasją — współczesne biografie dla młodego odbiorcy* [w:] „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży — biografie, red. B. Olszewska, O. Pajączkowski, L. Urbańczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Kulpa Karolina Anna (2021), *Egipska popkrólowa. Przemiany wizerunku Kleopatry VII, królowej Egiptu, od narracji historycznej po kulturę popularną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Kuźma-Markowska Sylwia (2010), *Why there is no gender history in Poland?*, „Dialogue & Universalism” nr 5–6.
- Kuźma-Markowska Sylwia (2014), *Herstory (herstoria)* [w:] *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, red. M. Rudaś-Grodzka i in., Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.
- Lardinois André (1989), *Lesbian Sappho and Sappho of Lesbos* [w:] *From Sappho to De Sade: Moments in the History of Sexuality*, red. J. Bremmer, Routledge, Londyn.
- Lasoń-Kochańska Grażyna (2012), *Gender w literaturze dla dzieci i młodzieży. Wzorce płciowe i kobiecej repertuaru tematycznego*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk.
- Lasoń-Kochańska Grażyna (2022), *Tę, których wcześniej nie było. Bohaterki herstorii jako nowe wzorce dla dziewcząt*, „Filoteknos” nr 12.
- Lefevre André (2009), *Ogórki matki Courage*, przeł. A. Sadza [w:] *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, red. M. Heydel, P. Bukowski, Znak, Kraków.
- Lisiak Agata (2019), *Poza girl power: dziewczynski opór, kontrapubliczności i prawo do miasta*, „Praktyka Teoretyczna” nr 2.
- Ługowska Jolanta (2019), „Wielka zabawa” jako odpowiedź na „kompleks Kopciuszka”, „Filoteknos” nr 9.
- Marzec Lucyna (2010), *Herstoria żywa, nie tylko jedna, nie zawsze prawdziwa*, „Czas Kultury” nr 5.
- Marzec Lucyna (2014), *Po kądzieli. Feministyczne pisarstwo Jadwigi Żylińskiej*, Nauka i Innowacje, Poznań.
- McCoy Damian (2015), *Scavengers of Human Sorrow: the Lives and Crimes of Gilles de Rais and Elizabeth Bathory, 1405–1614*, Fullerton [praca magisterska].
- Most Glenn W. (1995), *Reflecting Sappho*, „Bulletin of the Institute of Classical Studies” nr 40.
- Mrozowski Michał (2010), *Les mystères de Gilles de Rais. Quelques mots sur la splendeur et la misère d'un transgresseur médiéval*, „Romanica Silesiana” t. V.
- Nikliborc Agnieszka (2011), *Nieodkryte historie życia polskich kobiet. Teoretyczne i metodologiczne znaczenie kobiecych biografii dla gender studies* [w:] *Kalejdoskop genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej w Polsce*, red. K. Slany, M. Ślusarczyk, B. Kowalska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Olszewska Beata (2015), *Słowo wstępne. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość biografii dla dzieci i młodzieży* [w:] „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży — biografie, red. B. Olszewska, O. Pajączkowski, L. Urbańczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Page Denys L. (1959), *Sappho and Alcaeus*, Oxford University Press, Oksford.
- Pankhurst Kate (2018), *Nadzwyczajnie wspaniałe kobiety, które zmieniły świat*, przeł. P. Lubowiecka, Grupa Wydawnicza K.E. Liber, Warszawa.
- Pankhurst Kate (2019), *Nadzwyczajnie wspaniałe kobiety, które tworzyły historię*, przeł. P. Lubowiecka, Grupa Wydawnicza K.E. Liber, Warszawa.
- Plutarch (1955), *Żywoty sławnych mężów*, przeł. M. Brożek, Ossolineum, Wrocław.
- Rich Adrienne (2000), *Zrodzone z kobiety. Macierzyństwo jako doświadczenie i instytucja*, przeł. J. Mizielińska, Sic!, Warszawa.

- Ries-Roncalli Rebecca (2018), *Patriarchal Dynamics in Politics: How Anne Boleyn's Femininity Brought her Power and Death*, „Senior Honors Projects” nr 111.
- Robins Gay (1993), *Women in Ancient Egypt*, Harvard University Press, Cambridge.
- Słownik języka polskiego (b.r.), *Autorytet* [hasło], sjp.pl/autorytet [dostęp: 22.04.2024].
- Słownik terminów literackich (1988), red. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, Ossolineum, Wrocław.
- Solarska Maria (2009), *Kobiety i historia* [w:] M. Solarska, M. Bugajewski, *Współczesna francuska historia kobiet: dokonania — perspektywy — krytyka*, Epigram, Bydgoszcz.
- Staniów Bogumiła (2015), *Dawne i współczesne książki o Marii Skłodowskiej-Curie dla dzieci i młodzieży. Od biografii do komiksu* [w:] „Stare” i „nowe” w literaturze dla dzieci i młodzieży — biografie, red. B. Olszewska, O. Pajczkowski, L. Urbańczyk, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Stein Dorothy K. (1984), *Lady Lovelace's Notes: Technical Text and Cultural Context*, „Victorian Studies” nr 28.
- Szczuka Kazimiera (2001), *Kopciuszek, Frankenstein i inne. Feminizm wobec mitu*, Wydawnictwo eFKA, Kraków.
- Szewczyk Joanna (2019), *Kilka uwag o narracjach herstorycznych w prozie polskiej ostatnich lat*, „Ruch Literacki” z. 4.
- Thompson Edward P. (1966), *History from Below*, „Times Literary Supplement”, 7 kwietnia.
- Tilburg van Marija (2000), *Historia kobiet czy historia gender? (Poststrukturalistyczne inspiracje w badaniach nad dziejami płci)*, przeł. E. Domańska, „Historyka” t. 30.
- Tyldesley Joyce (1996), *Hatchepsut: The Female Pharaoh*, Viking, Londyn.
- Tyldesley Joyce (2006), *Chronicle of the Queens of Egypt: From Early Dynastic Times To The Death Of Cleopatra*, Thames & Hudson, Michigan.
- Tytuła Magda (2023), *Francesca Cavallo: Literatura dziecięca jest najpotężniejszym narzędziem, jakie mamy, by kształtować przyszłość (rozmowa z Francescą Cavallo)*, „Business Insider”, 7 czerwca, businessinsider.com.pl/technologie/nowe-technologie/francesca-cavallo-literatura-dziecieca-jest-najpotezniejszym-narzedziem-jakie-mamy-by/hqsqhb2 [dostęp: 22.04.2024].
- Ubertowska Aleksandra (2015), *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości* [w:] *Kobiety i historia. Od niewidzialności do sprawczości*, red. K. Bałżewska, D. Korczyńska-Partyka, A. Wódkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Vaughan Hal (2011), *Sleeping with the Enemy: Coco Chanel's Secret War*, Vintage, Nowy Jork.
- Wesołowska Maria (2022), *Superbohaterka, uparciuszek, inna niż wszystkie — najnowsze portrety Marii Skłodowskiej-Curie w literaturze dla dzieci* [w:] *Queer i gender w nowych tekstach kultury dla dzieci i młodzieży*, red. M. Bednarek, A. Kocznur, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań.
- Will Barbara (2012), *The Strange Politics of Gertrude Stein*, „Humanities” nr 33(2), www.neh.gov/humanities/2012/marchapril/feature/the-strange-politics-gertrude-stein [dostęp: 22.04.2024].
- Zarucchi Jeanne Morgan (1998), *The Gentileschi Danaë: A Narrative of Rape*, „Woman's Art Journal” nr 19.
-